

יציבות משטרים במזרח התיכון בעקבות הקורונה - לדעת להתמקד בדברים החשובים באמת

רון דויטש*

נכון לעכשיו, מוקד תשומת הלב העולמית סביב מגיפת הקורונה נמצא בעיקר במישור הבריאותי. עם זאת, אין ספק שבהמשך נהיה עדים לגלי הדף משמעותיים לא פחות גם במישורים הכלכליים, הפוליטיים והביטחוניים, אשר ישפיעו על אופייה של המערכת והחברה הבינלאומית ביום שאחרי. אחת השאלות המרכזיות בהקשר זה נוגעת לאופן בו תשפיע מגיפת הקורונה על יציבותם של משטרים ומבנים פוליטיים מדינתיים באזורים שונים בעולם, שכן שינויים פנימיים עמוקים במספר נרחב של מדינות ישפיעו בסופו של דבר גם על אופייה של המערכת הבינלאומית ועל התנהלותה.

בהקשר זה, ישנה חשיבות מיוחדת לבחינת השפעת הקורונה על יציבות המשטרים במזרח התיכון. נראה שלמעט מספר מדינות חריגות, המזרח התיכון מאופיין בכמה בעיות עומק ההופכות אותו לרגיש במיוחד להשפעת גלי ההדף הכלכליים והפוליטיים של הקורונה. ראשית, מעבר לתשתיות בריאות רעועות יחסית ועוני נרחב בחלק גדול מהמדינות, מדינות רבות באזור מאופיינות בריכוזים אורבניים גדולים וצפופים (בין אם מדובר בערים מרכזיות כמו קהיר וטהראן, או מחנות פליטים שנוצרו בעקבות גלי ההגירה של מלחמות האזרחים השונות). זאת, באופן שמחריף את הסכנה להתפשטות מגפות דוגמת הקורונה בשטחן. שנית, מדינות מזרח תיכוניות רבות מאופיינות בכלכלה חלשה אשר מושפעת במידה רבה מהשווקים במזרח אסיה, אירופה ואמריקה הצפונית - מוקדי התפשטות המגיפה כשלעצמם. לכן, האטה כלכלית באזורים אלו צפויה להקרין באופן ישיר גם עליהן. שלישית, משטרים רבים במזרח התיכון סובלים מרמות שונות של חוסר יציבות מתמשך מאז פרוץ "האביב הערבי". מסיבה זו, משברים בריאותיים וכלכליים, אשר במדינות חזקות יותר עשויים להיות

* הכותב הוא תלמיד מחקר במחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית, במסגרת התכנית ללימודי מחקר של המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס.

נגיף הקורונה והיחסים הבינלאומיים

מוכלים במסגרת המשטר הקיים, עלולים למוטט כליל או לעצב מחדש את המבנים הפוליטיים הקיימים באזור.

עם זאת, למרות החשיבות שבשאלה, כל ניסיון לספק תחזיות כיצד יראה המזרח התיכון ביום שלאחר הקורונה יהיה יומרני. כפי שמוכיחים מחקרים רבים, בני אדם נוטים להיות חזאים גרועים, ובדרך כלל מספקים שיפוט לקוי בנוגע לסוגיות פוליטיות ומדיניות שעומדות על הפרק (גם כאשר מדובר בנושאים שבתחום התמחותם). כאשר מדובר במשבר ארוך, רחב היקף ורב ממדים כמו משבר הקורונה, ובאזור סבוך כמו המזרח התיכון, האתגר מורכב עשרות מונים.

לכן, כדי להבין את השפעת הקורונה על המשטרים במזרח התיכון, במקום לשאול את השאלה האינטואיטיבית של "איך יראה המזרח התיכון לאחר הקורונה?" או "אילו משטרים יתמוטטו ואילו ישרדו את המשבר?", עלינו לשאול שאלה צנועה יותר: "כיצד נוכל לזהות בזמן אמת סכנות קונקרטיות מתהוות ליציבותם של משטרים באזור?" או במילים אחרות: "למה כדאי לנו לשים לב?"

טענתי המרכזית היא שהמשתנים אליהם כדאי לשים לב כדי להבין בזמן אמת את השפעתה המתגבשת של הקורונה על המזרח התיכון הינם כלכליים-חברתיים יותר מאשר פוליטיים-דמוקרטיים. בעולם המערבי, היכן שמקור הלגיטימציה העיקרי של ממשלות הוא דמוקרטי, בולטים מאוד בשיח הציבורי נושאים כמו אמצעי דיכוי, אלימות פוליטית ושליטת חירויות שנוקטים משטרים הנאבקים בקורונה. אלא שבמדינות המזרח התיכון, גורמים אלו מהווים אינדיקציה פחות טובה לשינוי עומק פוליטיים מתהווים, בהשוואה לפגיעה בצרכי הקיום הבסיסיים של האזרחים. טענה זו משתלבת עם ממצאי מחקרים הטוענים שלגורמים כמו עוני וגודל אוכלוסייה יש השפעה גדולה יותר על פריצת מלחמות אזרחים מאשר דיכוי פוליטי או שליטת חריות. נקודה זו נכונה במיוחד עבור המזרח התיכון, היכן שהשיטה הפוליטית מאופיינת פעמים רבות במעין "חוזה חברתי" בין השליט לנתינים, כאשר האזרחים מוותרים על זכויות פוליטיות כדי לאפשר לשליט לספק באופן יעיל יותר את רווחתם החברתית.

נגיף הקורונה והיחסים הבינלאומיים

לאור זאת, אני סבור שיש חשיבות מיוחדת למעקב אחרי ארבעה אינדיקטורים. הראשון והחשוב ביותר הוא כמובן שיעורי התמותה של אזרחים מווירוס הקורונה. שנית, עליית מחירם של מוצרי יסוד כמו לחם, מים וחשמל, שכן קושי של אזרחים בסיפוק צרכיהם היסודיים יפגע באופן העמוק ביותר בזכות הקיום של משטרים מזרח תיכוניים רבים. שלישית, עלייה ברמת האבטלה, במיוחד בקרב צעירים אקדמאיים משכילים המהווים כר פורה למרמור ותסיסה חברתית. לאינדיקטורים אלו יש להוסיף אינדיקטור רביעי ומעט יותר אמורפי - הלך הרוח בקרב אנשי הדת בכל מדינה. כפי שכבר הוכח במספר מקרים בהיסטוריה המודרנית של המזרח התיכון, עתות משבר לעיתים מהוות טריגר להופעתן של תנועות אסלאמיסטיות אנטי-ממסדיות המייחסות את צרותיהם של המוסלמים להתנהגות "לא אסלאמית" של השליטים, ובכך מערערות את הלגיטימציה השלטונית שלהם.

לכן אם נסכם, אין ספק שהמזרח התיכון יושפע במוקדם או במאוחר ממשבר הקורונה גם במישור הפוליטי. עם זאת, כדי להיות מסוגלים להיערך לשינוי, עלינו לדעת לשאול את השאלות הנכונות. לא "מה יהיה השינוי" או "כיצד יראה המזרח התיכון לאחר השינוי", אלא "כיצד נוכל לזהות את השינוי בזמן אמת". בהקשר זה טענתי היא שכיוון שמקור הלגיטימציה השלטונית במזרח התיכון שונה מהותית מזה הנכון לעולם המערבי, עלינו להתמקד באינדיקטורים כלכליים-חברתיים יותר מאשר דמוקרטיים-פוליטיים. באופן הזה, גם אם לא נוכל לספק תחזיות מוצקות כלפי שינויים עתידיים, נוכל אולי להיות מעט פחות מופתעים כאשר הם יגיעו.